

חליפת מכתבים בין פרופ' יהודה באואר ויוחנן כהן

בעקבות הרצאתו של יוחנן כהן ביום העיון, שנערך לזכרו של משה קול ז"ל, ואשר פורסמה ב"משואה" קובץ י"ח, תש"ן, נתקבל במערכת מכתבו של פרופ' יהודה באואר מהמכון ליהדות זמננו של האוניברסיטה העברית בירושלים. אנו מפרסמים בזה את מכתבו של הפרופ' באואר ואת תשובתו של יוחנן כהן.

מכתבו של פרופ' יהודה באואר

19.4.90

לכב'
מערכת "משואה"
קיבוץ תל-יצחק
ד.ג. השרון התיכון
45 805

"שלום רב,

קראתי, בתדהמה מסויימת, את דבריו של מר יוחנן כהן ב"משואה" י"ח, על מה שכתבתי בספרי "הבריחה". תדהמה, משום שחשבתי, שהגיע כבר הזמן להתגבר על מריבות וחיפושי "ייחוס", שאבד עליהם הכלח. אך כנראה שלא זו דעתו של מר כהן, ואינני מבין אותו: מדוע אי אפשר לקבל את העובדה הפשוטה, שהבריחה אחרי השואה נוצרה בוילנה, ברובנה ובצ'רנוביץ, ונדחפה הרבה על ידי חוזרי ברית-המועצות, והשומר הצעיר (וילנה), דרור—פרייהייט (לידובסקי ברובנה), ובצ'רנוביץ "בעיקר חברי הנוער הציוני" והשומר הצעיר" (כך כתוב אצלי, שם, עמוד 16) הם המייסדים של תנועה קונקרטיית, אליה הצטרף יוחנן כהן כשנה

לאחר מכן ואף פעל בה רבות וגדולות. מה האסון הגדול להודות בזה, שהמייסד והמדריך הרוחני היה אבא קובנר ז"ל?

מר כהן מרחיק עדותו. קודם כל לא נוסדה הבריחה כלל, לפי דבריו. היא איכשהו תוצאה של הבריחות, שהיו בראשית המלחמה ובמהלכה. בתהליך של אוסמוסיס (בריאה מתוך עצמה) עברה הבריחה לליטא ב-1939 והפכה ליציאת השרידים ב-1944. האם אינו חש, שאלה דברי הבל? בוודאי, הנסיון של הבריחות לפני ובעת השואה השפיעו על המחשבה לקראת דרכי פתרון למצוקות שאחריה. אבל איך אפשר להשוות את פילוס הדרך של הנוער הציוני מאימי השואה של בנדז'ין-סוסנוביץ ב-1943 ליציאת השרידים מפולין ה'משוחררת' וההרוסה לכיוון ארץ-ישראל? אלה שתי תופעות ייחודיות, אף שיש כמובן קשר היסטורי ביניהן, כאמור. לא, מר כהן: הבריחה היא ארגון קונקרטי לגמרי, שנוסד בלובלין בפברואר-מרץ 1945 (ויש על זה כמות רצינית של תיעוד), ואשר הקים את נקודת הגבול הראשונה שלו בקרוסנו שבפולין בראשית 1945 במעבר לרומניה דרך הומנה שבסלובקיה. הבריחה נוסדה מתוך דיונים סוערים, היא הקימה בפולין מערכת ראשונית של ארגון בלתי-ליגאלי, תחילה בקרקוב ואחר-כך בקטוביץ ובלודז'. לא היו לבריחה 'מפקדים'. היו לה מרכזים, אשר תיאמו בין תנועות הנוער הציוניות. שמותיהם היו אבא קובנר בשלב ההיולי המייסד, אחריו מרדכי רוזמן עד יציאתו לרומניה והונגריה, אחריו משה מאירי. אינני אשם בזה, אדוני, ששלושתם הם חברי השומר הצעיר, ואינני מבין מדוע זה חורה לך — הם אינם כשרים בעיניך? כאשר הגיע איסר בן-צבי, השליח הראשון מן הארץ, לפולין, פגש אותו "בן" (משה מאירי), באהבה ובכבוד, כיאה לשליח מן הארץ, ושאלתו הראשונה לא היתה, אם הוא איש מפא"י או הקיבוץ המאוחד או הנוער הציוני. אני יודע היטב את הויכוחים, שהיו בין מר כהן לבין חבריו השליחים, ותלונותיו הרבות על קיפוח תנועתו — כמו גם תלונות כל יתר השליחים על קיפוח תנועותיהם — נמצאות ורשומות בארכיונים. אבל אנחנו חיים היום ארבעים שנה אחרי זה. האם לא מותר כבר להשתחרר מזה?

הבריחה נוצרה שנה, לפני שהשליחים הגיעו. הם הוסיפו לה מיוקרתם כשליחים, ובאורח פורמלי היו אחראים לה. הם פעלו בה, תוך סכסוכים מתמידים ביניהם לבין עצמם, ולמרות זאת הצליחו מאוד בפעולתם. אבל, כפי שמעיר צבי נצר בזכרונותיו, היא המשיכה להיות בנויה על אנשי המקום, ובשעתו זה גם לא הפריע לאף אחד. רק עשרות שנים לאחר מכן, במדינת ישראל, צריך להוכיח שהיישוב בארץ היה היוזם המפעיל הבלעדי.

מר כהן מצטט את אפרים דקל ז"ל בדיון, שהיה ביד טבנקין על ספרי בשעתו. הוא מכנה אותו מפקד הבריחה. זה נכון. דקל מונה על ידי שאול אביגור להיות מפקד הבריחה הראשון (אחריו בא מאיר ספיר). מתי? בסוף 1946. בראשית 1947 נפסקה למעשה הבריחה מפולין. באביב 1947 עוד הגיעו כ-19,000 יהודים מרומניה (הבריחה תחילה התנגדה ליציאתם), ואחר כך היו עוד ספיחים. הבריחה ההמונית נפסקה בסוף 1946. דקל היה מפקד הבריחה, כשכבר לא היתה יותר בריחה. הידיעות שלו על מה שקרה בראשית התנועה שאפו לאפס — לכן לא היה בכלל טעם להתווכח עמו באותו מעמד המצוטט על ידי מר כהן. כשהיתה בריחה באמת, לא היה פיקוד, היו מרכזים והיתה אחריות משותפת והיה תיאום,

תוך ויכוח, לעתים לזהט. וזה עבד, ופעולתו הברוכה של מר כהן, יחד עם
אחרים תוכיח. אל נא, מר כהן, אל תיצור שוב אגדות היסטוריות, שאין
להן שחר."

בברכה רבה,
יהודה באואר

תשובתו של יוחנן כהן

ירושלים, 28 מאי 1990

לכבוד

פרופ' יהודה באואר

המכון ליהדות זמננו

האוניברסיטה העברית — ירושלים

פרופ' באואר הנכבד,

קראתי את מכתבך מה-19 באפריל בתמיהה ובאכזבה. קשה לי להבין, מדוע חוקר גודע ופרופסור מכובד כמוך מגיב בצורה אמוציונאלית כל כך על דעות והערכות, שאינן תואמות במדויק את השקפותיו. הרי היום מותר אפילו בברית-המועצות להביע דעות, שאינן טעימות לחיד הזולת. אבל, מאחר שראית צורך נפשי דחוף להגיב כפי שהגבת, אינך משאיר לי ברירה, אלא להשיב לך.

1. לעניות דעתי, בדברים, שהשמעתי ביום העיון של "משואה" (ב-29.10.1989), היתה ביקורת מתונה על ספרך "הבריחה", ואף ניסיתי לרככה באומרי: "ייתכן וגרמה לכך הסתמכותו על מקורות חד-צדדיים ומיעוט מסמכים כתובים — עובדה הנובעת משיטות העבודה או ומהתנאים".

כמו-כן ציטטתי את אפרים דקל ז"ל. אילו היית נוכח במקום, הייתי מוסיף על דבריו. בהעדרך הסתפקתי במובאה ואינני חוזר בי מאף מלה, שנאמרה על-ידי בנושא זה.

2. אגב, אינני מבין מדוע אתה מבטל כל כך את הערכתו של אפרים דקל. אתה מגמק זאת בכך, שדקל מונה לתפקידו כמפקד הבריחה באירופה בסוף 1946, כאשר הזרם העיקרי של הבריחה מפולין כבר הלך ודעך. מכאן, לדבריך "הידיעות שלו... שאפו לאפס".

ובכן, קודם כל כדאי להזכיר, כי בשנת 1945—1946 קדם לדקל בתפקידו מרדכי סורקיס יב"א, אשר ידע היטב את המתרחש בפולין ובמערך הבריחה באירופה כולה.

באותו יום עיון ביד טבנקין, שהוקדש להופעת ספרך, א. דקל "הצטרף לדעתו של סורקיס". שנית, א. דקל חקר ולמד היטב גם את אשר התרחש קודם לבואו, ואף פירסם ממצאיו. אבל אם לדעתך נוכחות במקום ובזמן-אמת היא תנאי לחקר האמת, הרי נדמה לי, שגם אתה לא היית באותו המקום ובאותו הזמן.

3. אתה טוען במכתבך, כי אני יוצר "אגדות היסטוריות, שאין להן שחר"

ואחת מהן היא, כי "הבריחה היתה איכשהו תוצאה של בריחות, שהיו בראשית המלחמה ובמהלכה. כתהליך של אוסמוסיס עברה הבריחה לליטא ב-1939 והפכה ליציאת השרידים ב-1944". בתיאור זה אתה פשוט לא מדייק..

קודם כל לא דיברתי על "תוצאה", כי אם על "המשך". הערתי, כי הויכוחים שרודפים אותנו מאז — מי היה הראשון? מי היה "האב המייסד"? היכן כל זה התחיל? — הם ויכוחי סרק, שאינם רלבנטיים לגבי התמונה ההיסטורית הכוללת. הבריחה, אמרתי, לא נוצרה לפי הכרזה של איש אחד במקום אחד ולא על-פי סיסמאות פיוטיות... וזאת כיוון שהבריחה שלאחר המלחמה צמחה מלמטה בכל מקום, שבו נתקבצו הניצולים. היא היתה ביטוי ליצר הקיום ורצון ההישרדות, אותו היצר והרצון, אשר הניע מעטים בימי המלחמה לברוח כדי להנצל. לא במקרה נשתרש המונח "בריחה". הוא ביטא את החרדה, את יצר ההישרדות של שארית הפליטה ואת המשכיות הגורל היהודי. ואילו המקום נקבע לא על-ידי "מייסד" זה או אחר, כי אם על-ידי קצב התקדמותו של הצבא האדום, תחילה ברובנה ואחר-כך בוילנה ובלובלין. בכך אינני בא לגרוע כהוא-זה מתרומתם העצומה של כל אלה, אשר היו בין ראשוני המארגנים את תנועת הבריחה. מבלי לציין שמות, מבלי לחלק תארים וצל"שים אמרתי בהרצאתי:

"אנשי התנועות החלוציות היו את המנוף, את הכוח הדוחף, את הכוח המכוון את הספינה הזאת לעבר מטרה. הם שנתנו דגל בידי היהודים". הם גם היו אלה, שניצלו את נסיונם הקודם מימי המלחמה והטביעו על הבריחה חותם של המשכיות, תוך התאמת הכלים לתנאים החדשים. דוגמא להמשכיות כזאת ולקשר ההיסטורי, שגם אתה מודה בו, מצויה גם בספרך, בתיאור שליחותה של צשיה רוזנברג ("זכר נסיעה אחרת חי היה בליבה... עמ' 27). מותר לך כמובן, פרופ' באואר, לבטל את דעתי ואף לכנות את דברי "הבל". אבל גם לי הקטן מותר לחלוק על קביעותיך הפסקניות, שלא תמיד, למרבה הצער, משקפות את התמונה הכוללת. כפי שהוכיח יום העיון ביד טבנקין, זו היתה גם דעתם של אחרים.

4. ההבדל בין גישותינו מתבטא גם בכך, שבה בשעה, שאני מעלה על נס פעלם של אנשי התנועות החלוציות, כל התנועות, אתה מתרעם עלי, על שאינני מוכן לקבל כתורת משה מסיני את "העובדה הפשוטה" כלשונוך, כי "מייסד הבריחה ומדריכה הרוחני" היה אבא קובנר. אתה גם מפנה אלי במכתבך פנייה פאטטית: "אינני אשם בזה, אדוני, ששלושתם (אבא קובנר, מרדכי רוזמן ומשה מאירי — י.כ.) היו חברי השומר הצעיר ואינני מבין מדוע זה חורה לך?"

ולאחר כל הביטויים המשונים האלה, ולאחר שלא אני, כי אם אתה "יוצר אגדות היסטוריות" ועוסק בפולחן האישיות, אתה עוד מטיף לי לאמור: "הגיע כבר הזמן להתגבר על מריבות וחיפושי ייחוס, שאבד עליהם הכלח".

5. ובאשר ל"עובדה הפשוטה" הנ"ל:

כפי שצינתי גם בהרצאתי (וזאת כדי למתן את ביקורת), חלק ניכר של החומר הארכיוני, הקשור בבריחה, ושעליו הסתמכת בספרך, מורכב מעדויות. על החיוב והשלילה שבעדות אין צורך להרחיב כאן את הדיבור. ויש עדויות שונות. כך למשל נאמר בספרך (עמ' 34) כי בינואר 1945 הוקמה בלובלין קואורדינציה חדשה. "לא היתה כל מחלוקת שקובנר הוא המנהיג, אך הוא לא רצה לנהל את

הבריחה בעצמו", ועל-כן ההנהלה נמסרה לידי מרדכי רוזמן "בעל עיניים זריזות ובורקות".

בלי כל קשר לכישוריו האופטיים של רוזמן קובע סטפאן גראייק בספר שפורסם לאחרונה ("המאבק על המשך החיים"), כי בפגישה בלובלין בהשתתפות צביה לובטקין, יצחק צוקרמן, אבא קובנר וסטפאן גראייק, הוקמה ועדת הבריחה. חבריה היו מרדכי רוזמן, ניסן רוניק וסטפאן גראייק, אשר נקבע למרכז הוועדה (עמ' 11). אינני אומר, שסטפאן גראייק מדייק, כשם שאינני קובע, כי קביעתך היא, אם להשתמש בסגנוןך, "הבל". אבל מותר לי לחשוב, כי אין היא האמת כולה, וגם להטיל בה ספק. כך גם אמרתי בהרצאתי: "רבים הטוענים, שהם וחבריהם הם שהתחילו במלאכה ו/או עמדו בראשה והאמת המלאה עוד צריכה להכתב".

6. בהרצאתי לא הזכרתי את השומר הצעיר. אבל כיוון, שהעלית במכתבך נושא זה, לא הותרת לי ברירה, אלא להשיב לשאלתך. לא, אתה בהחלט לא אשם בכך, כי השלושה היו חברי השומר-הצעיר ומראשוני הבריחה. אבל אם מדובר בספרך, הרשה לי לומר לך, כי הופתעתי מהסתמכותך המופרזת על עדויות חברי השומר-הצעיר, וכתוצאה מכך, מתיאור הארועים כאילו הם מסתובבים בעיקר על ציר תנועה זו.

כך למשל, בעמ' 27, אתה מספר לקורא, כי "בין מאות אלפי פליטים יהודים במרכז אסיה היו באמת כשלוש מאות או ארבע מאות חלוצים צעירים, רובם חברי השומר-הצעיר וקומץ חברי "דרור". זהו? האמנם בדקת וספרת "באמת" ובדיוק כמה חלוצים היו בין מאות אלפי יהודים ומה היתה השתייכותם התנועתית? על סמך-מה אתה מכריע בין הרוב והקומץ, בין שתי תנועות אלו דווקא ובין כל היתר? ואילו בעמוד 46 אומר: "רוזמן מצא בבודפשט ארגון שתחילתו עוד בימי המתחרת ושוב התמונה האופיינית, חברי השומר-הצעיר (אלא מה? — י.כ.), גורדוניה, ומכבי הצעיר".

זהו אולי תיאור אופייני לכתבתך, אבל לא של האמת ההיסטורית. הייתי מציע לך, כי תבדוק מחדש נקודה זו, המתעלמת למשל לגמרי מאנשי הנוער הציוני ועקיבא. ואם אתה שואל, האם זה חורה לך, עלי לומר לך שלא. זה פשוט מפתיע ומצער אותי ובמיוחד, כאשר נוסח כתיבה כזה מתעטף באיצטלא מדעית.

7. אתה גם שואל אותי, האם אנשי השומר-הצעיר אינם "כשרים בעיני". אם כי השאלה דמגוגית עד כדי גיחוך, אענה גם עליה.

בשנות פעילותי הכרתי רבים וטובים מאנשי השומר-הצעיר. מאז חברותי בתנועת נוער תמיד הוקרתי והערכת, ועודני מעריך, את תנועתם, את יצירתה החינוכית והחלוצית המפוארת. עם אחדים מהם קשרתי קשרי חברות טובה, הן בשנות פעילותי במסגרת הקיבוצית, הן בימי מלחמת השחרור והן בתפקידים ציבוריים וממלכתיים, שמילאתי בארץ ובחו"ל. אולם בצד אלה נתקלתי תמיד גם בדובריה וכתביה של תנועה זו, שאפיין אותם התסביך של "בן יחיד", המפונק, המתנשא והדורש מכולם להכיר בבכורתו ובעליונותו. בין אנשי השומר-הצעיר, שהכרתי בפולין, היה גם משה מאירי (בן) ז"ל. פעלתי. אתו בבואי לפולין במשך תקופה לא קצרה (אתה טועה בספרך. בן לא עזב את פולין בספטמבר — עמ' 120).

ונקשרו בינינו יחסים מצויינים. לא במקרה הזכרתיו ובהרצאתי בין אלה, שהיו קרובים לי במיוחד ואינם עוד אתנו. חבל שאין הוא יכול עוד לאשש את דברי. בנוסף לשיתוף הפעולה המעשי קירבה אותנו גם תמימות דעים בנושאים חשובים. באותו הזמן עוד לא השתלטה על ה"אסיאנים" של השומר-הצעיר האינדוקטרינציה הסטליניסטית של יערי ודעותיו של בן על המשטר הסובייטי ועל ההכרח בכינון מדינה יהודית לאלתר היו זהות לדעותי.

לא הכרתי אישית את רוזמן ולא את אבא קובנר, שאתה רואה בו את "המנהיג", "המייסד והמדריך הרוחני", אבל שמעתי עליו רבות ונצורות. ללא ספק יש לזקוף לזכות מנהיגותו, חזונו, רעיונותיו וכושר הביטוי שלו חלק ניכר מהנעת תהליך הבריחה. אבל בהעניקך לו תואר "המייסד" אתה רק מגמד את אישיותו. יש המייסדים חברת ביטוח, בנק, ישיבה, קבוצת כדורגל. את הבריחה לא ייסד איש. כפי שכבר אמרתי, היא צמחה ממעמקי המצוקה והחרדה היהודית. זכותו הגדולה של אבא קובנר היתה, שהיה בין מניפי הדגל הראשונים ועזי הביטוי ביותר. עם זאת ראוי גם להזכיר, כי קובנר וחבריו מהשומר-הצעיר לא היו היחידים. לא בוולנה, לא ברובנה ולא בלובלין. שותפים נאמנים להנעת תהליך הבריחה היו כל התנועות ופעיליהן וכן עשרות ומאות צעירים וצעירות ללא כל רקע תנועתי.

8. צר לי לומר לך, פרופ' באואר, כי בנקודה זו התמונה המתקבלת מקריאת ספרך אינה מאוזנת. כך, למשל, אתה נוטה להתעלם או לגמד את חלקה ותרומתה של תנועת איחוד הנוער הציוני — עקיבא למפעל הבריחה. העובדה, שבמכתבך אתה ניתלה באיזה איזכור צנוע (בספרך עמ' 16), אינה משנה את התמונה הכוללת. מן הראוי, איפוא, להסב את תשומת לבך לכך, שתנועת איחוד הנוער הציוני — עקיבא (לא בני-עקיבא, כפי שנאמר בטעות בספרך בעמ' 44), היתה גורם משמעותי ביותר בנושא.

אריה לוי-שריד, שהיה או שליח בפולין, כותב במחקרו (קובץ יהדות מזרח אירופה בין שואה לתקומה עמ' 293: ה"איחוד" הוא כוח חלוצי רב והקיבוצים עושים רושם מצויין... זו היתה גם התרשמות משלחת הבריגדה... בתחילת 1946 היו לאיחוד בפולין כ-60 קיבוצים... עד כאן עדותו. עלי להוסיף, כי בקיץ 1946 הקיף האיחוד כ-80 קיבוצים ו-11 בתי ילדים. מתוך שורותיו יצאו פעילי הבריחה וראשיה. חלקה של תנועה זו בבריחה הסתכם בסוף 1946, ב-22% (השומר-הצעיר לשם השוואה — 13%). בספרך קשה למצוא לכך עקבות כל שהם.

אחד הפעילים הראשונים והמרכזיים בבריחה היה ניסן רוניק, המוזכר בספרך (עמ' 20) בצנעה. לא זו בלבד שהיה מראשי הפרטיזנים ביערות נארוץ, אלא שהיה גם בין המארגנים את הקואורדינציה בוולנה יחד עם קובנר וגם בין הראשונים, שהגיעו לאיטליה ויצרו את הקשר עם הבריגדה. בארץ נפרדו דרכיהם של רוניק וקובנר, כל אחד הלך לקיבוצו התנועתי.

בימי מלחמת השחרור לחם ניסן רוניק והגן על ביתו, ניצנים, מול כוח מצרי עדיף. 33 מגינים, בחורות ובחורים, נפלו בקרב לידו ומסביבו. הנשארים בתיים, בתלקם הניכר פצועים, הלכו בשבי וביניהם גם ניסן רוניק. ואילו אבא קובנר, אז הפוליטרוק של "גבעתי", פירסם והפיץ למחרת היום המר הזה "דף קרבי",

שבו השתלח בעטו על מגיני ניצנים ("מגיני בית על תנאי") וכינה את אחת מפרשיות הגבורה של מלחמת השחרור "כשלון" ו"חרפה".

9. ובאשר לטענתך כאילו אני מנסה להוכיח, "שהישוב הארצישראלי היה היוזם והמפעיל הבלעדי" של הבריחה, אוכל רק לומר, כי היא רחוקה מהאמת. בהרצאתי הנ"ל, כמו גם בהזדמנויות שונות בעבר, חזרתי ואמרתי: "אני מצהיר ואם תרצו — חגיגית — בהזדמנות זו: אנו השליחים הראשונים מצאנו את הבריחה חיה, נושמת, פועלת, מאורגנת ואנשיה עוזבים בדרכים בלתי חוקיות את פולין".

10. אתה מנסה להטיף לי, על שאני אינני משתחרר מהוויכוחים, הסכסוכים, היריבויות וחיפושי הייחוס, אף כי עברו כבר 40 שנה מאז.

האמת היא, כי מאז שובי משליחותי בפולין לא עסקתי בנושא, חוץ מאשר במספר הזדמנויות. גם על ספרך לא הגבתי כלל לאחר הופעתו ובהרצאתי הנדונה כאן הסתפקתי בביקורת מרומזת ובציטוט מדברי א. דקל. רק מכתבך מחייב אותי עכשיו להשיב לך, ואם הארכתי — אתך הסליחה.

גם בהרצאתי הנ"ל וגם בהופעות אחרות תמיד הדגשתי את המאחד. מעולם לא עסקתי, כמון, בטיפוח פולחן האישיות או בפולחן תנועתי ותמיד עמדתי על שיתוף הפעולה בין כל הגורמים והתנועות, בלי להזדקק לקלישאות, כגון "מייסדים", או "אבות רוחניים" וכיוצ"ב.

הוויכוחים, שהיו לי אז עם חברי לשליחות — וויכוחים כמובן היו — ו"הסכסוכים התמידיים" כביכול, שאותם אתה ממציא במכתבך, תמיד היו עניינים ונסתיימו ברוח טובה. תמיד זכיתי לאימון מלא, לשיתוף פעולה ולידידות מצד חברי השליחים ומצד פעילי כל התנועות, כולל השומר-הצעיר.

טענתך, כאילו איני יכול "להשתחרר מזה", אינה אלא עורבא פרח.

11. אתה מסיים את מכתבך הנרגז בהעניקך מחמאה אדיבה "לפעולתו הברוכה של מר כהן". אני מודה לך. לא יצאתי לפולין, כדי לזכות במחמאות או בעיטורים. עשיתי אשר עשיתי תוך תחושת השליחות וכמיטב יכולתי. אני מאושר על אשר חלקי היה עם אלה, שסייעו להצלחת מפעל הבריחה וההצלה של שארית הפליטה מפולין.

בכבוד רב,
יוחנן כהן